
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА УКРАЇНИ
У ВИКЛИКАХ
НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Монографія

Київ
ДП «Експрес-об'ява»
2019

Авторський колектив

Адельбасва А. К. (роз. 9.3), Александров Є. Є. (роз. 15.1), Бехтер Л. А. (роз. 9.1), Білянюк В. І. (роз. 3.5; 4.3), Біляєва О. О. (роз. 7.5), Бондаренко Е. Л. (роз. 5), Бондар Ю. В. (роз. 10.1), Бортник С. Ю. (роз. 2.1), Власова-Процюк Г. Й. (роз. 7.2), Воловик М. В. (роз. 6), Волоха В. Г. (роз. 6), Воробей П. А. (роз. 12.1), Гавриш Н. С. (роз. 2.4), Говоров П. П. (роз. 18), Даценко Л. М. (роз. 5), Денисенко Ю. О. (роз. 16.2), Жаховський В. О. (роз. 6), Залога В. О. (роз. 16.2), Залога О. О. (роз. 16.2), Заремба Є. Х. (роз. 7.1), Зубок М. І. (роз. 8), Заруцький Я. Л. (роз. 7.3; 7.4), Іванік О. М. (роз. 5), Іванов С. А. (роз. 3.3; 3.4; 3.5), Інкелевич Ю. В. (роз. 6), Кіндінова А. К. (роз. 18), Коваленко О. О. (роз. 6), Ковальчук І. П. (роз. 3.1), Колесник В. В. (роз. 6), Колосов О. Є. (роз. 15.2), Комлев О. О. (роз. 3.4), Коробка В. І. (роз. 6), Косевцов В. О. (роз. 7.3), Кудренко Н. В. (роз. 6), Кузнєцов Ю. М. (роз. 14.1; 14.2), Кулик В. В. (роз. 6), Курило С. М. (роз. 2.3; 4.2), Лавров Є. А. (роз. 17), Лизанчук В. В. (роз. 10.4), Лівінський В. Г. (роз. 6), Ляхощька Л. Л. (роз. 13.1), Ляхощький В. П. (роз. 13.2), Масляк П. О. (роз. 1), Маткаримова Л. К. (роз. 9.3), Мельник П. С. (роз. 6), Мірошніченко С. І. (роз. 7.3), Мостенська Т. Л. (роз. 9.2), Набруско В. І. (роз. 10.3), Олейнікова Л. Г. (роз. 9.4), Погребенник В. Ф. (роз. 11.2), Позняк С. П. (роз. 2.4), Поліщук М. М. (с. ___), Попов Г. Т. (роз. 14.2), Процюк Р. Г. (роз. 7.2), Рудько Г. І. (роз. 2.1; 3.2), Савченко А. В. (12.1), Сіроштан Г. М. (роз. 6), Сніжко С. І. (роз. 4.1), Степовик Д. В. (роз. 11.1), Стенюк В. В. (передмова до роз. 1.; роз. 2.1; 2.2; 3.1), Табачніков С. І. (Передмова), Тиханович Є. Є. (роз. 3.5; 4.3), Ткаченко А. Є. (роз. 7.3; 7.4), Хоменко І. П. (роз. 6), Череп А. В. (роз. 9.3), Череп О. Г. (роз. 9.1), Шевченко О. П. (роз. 4.1), Шендрик В. В. (роз. 17), Шендрик С. О. (роз. 17), Шинкаренко В. Ф. (роз. 14.2), Шпак В. І. (роз. 10.2), Штефан Є. В. (роз. 16.1), Шугалей Л. М. (роз. 6).

Рецензенти:

Андрушків Б. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту підприємницької діяльності Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя;

Грядущий Б. А. – доктор технічних наук, професор, директор Донецького науково-дослідного вугільного інституту;

Линник М. І. – доктор медичних наук, провідний науковий співробітник ДУ «Національний інститут фізіотерапії і пульмонології ім. Ф. Г. Яновського Національної академії медичних наук України»;

Шевченко О. В. – доктор технічних наук, професор кафедри конструювання верстатів та машин Механіко-машинобудівного інституту НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського».

**Рекомендовано до друку рішенням
Президії НАН ВО України
(протокол № 3 від 25 червня 2019 р.)**

Наукові редактори: В. В. Стецюк, Р. Г. Процюк, Ю. М. Кузнєцов.

**Н 94 Національна безпека України у викликах новітньої історії : монограф. / авт.-уклад.
В. І. Шпак; кер. авт. кол. С. І. Табачніков. – К. : ДП «Експрес-об'ява», 2019. – 468 с.**

ISBN 978-617-7389-16-2

Пропонована монографія є колективним науковим дослідженням сучасного стану національної безпеки України в контексті гуманітарних, природно-ресурсних, екологічних та техніко-технологічних проблем. Видання буде корисним для фахівців, науковців та широкого кола читачів.

УДК 327(477)

ЗМІСТ

Частина I

РЕСУРСНІ, ГЕОГРАФІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Науковий редактор В.В. Стецюк	7
Передмова	9
РОЗДІЛ 1. ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	11
1.1. Теоретико-методологічні основи формування геополітичних проблем	11
1.2. Сучасна криза як чинник розв'язання геополітичних проблем	17
1.3. Політичний розвиток держави в умовах сучасної агресії Росії	22
1.4. Соціально-економічний розвиток України у контексті світової геополітики	25
1.5. Природні умови і ресурси як геополітичний чинник	28
РОЗДІЛ 2. ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	31
2.1. Геологічна будова території України, мінерально-сировинний потенціал та екологічні проблеми гірничодобувної діяльності	31
2.2. Рельєф земної поверхні України як природний ресурс та провоковані ним геоекологічні проблеми	55
2.3. Поверхневі води та ризики їхнього використання	67
2.4. Ґрунтові ресурси України: сучасний стан, перспективи використання, відтворення й охорони	71
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	85
3.1. Белігеративні властивості природного середовища держави	85
3.2. Екологічні проблеми України	90
3.2.1. Екологічні зміни біосфери під час розробки корисних копалин	90
3.2.2. Вплив експлуатації нафтогазових родовищ і нафтогазопереробних підприємств на навколишнє середовище	101
3.2.3. Проблеми екологічної безпеки Донбасу в умовах військових дій	106
3.3. Еколого-геодинамічні ризики гірничодобувної діяльності у межах процесонебезпечних територій	109
3.4. Екологічні і соціально-економічні наслідки незаконного видобування бурштину	124
3.4.1. Проблема створення державної програми розвитку бурштинової галузі в Україні	126
3.4.2. Проблема відставання бурштинової галузі від оптимального рівня	129
3.4.3. Проблеми незаконного видобування бурштину, екологічного стану навколишнього середовища та соціально-економічних наслідків для районів його видобування	131

3.5. Екологічна безпека лісокористування в Українських Карпатах.....	140
РОЗДІЛ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНІ ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛЬНОГО МАСШТАБУ ТА ЇХ ПРОЯВИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....	
4.1. Зміни клімату та їх можливі наслідки	146
4.2. Водні ресурси: забезпеченість та використання в умовах змін клімату	156
4.3. Загрози стихійних природних явищ.....	164
РОЗДІЛ 5. ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ ТА ОЦІНЦІ БЕЗПЕКИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ	
	186
Частина II	
ГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	
Науковий редактор Р.Г. Процюк	207
РОЗДІЛ 6. ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	
	209
6.1. Медичне забезпечення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законодавства України військових формувань	209
6.2. Медичне забезпечення населення в зоні проведення АТО (ООС) та суміжних з нею областях	223
РОЗДІЛ 7. ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ – ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКОВОГО ХАРАКТЕРУ.....	
	239
7.1. Розвиток сімейної медицини в Україні.....	239
7.2. Актуальні проблеми туберкульозу в Україні та світі.....	248
7.3. Цифрова рентгенодіагностика у боротьбі з травматизмом – однією із загроз національній безпеці України	263
7.4. Травматизм – загроза національній безпеці України	267
7.5. Антибіотикорезистентність – загроза для людства, шляхи її подолання	272
РОЗДІЛ 8. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ, ЗАГРОЗ ТЕРОРИЗМУ, СЕПАРАТИЗМУ ТА РЕЙДЕРСТВА.....	
	278
РОЗДІЛ 9. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	
	290
9.1. Механізм управління і реалізації економічної безпеки підприємств сільського господарства	290
9.2. Теоретико-методологічний підхід визначення продовольчої безпеки на рівні країни	296
9.3. Забезпечення продовольчої безпеки України і Республіки Казахстан на засадах модернізації і стійкого розвитку економіки.....	304
9.4. Пропозиції щодо забезпечення національної безпеки через використання податкових механізмів підтримки сфери вищої освіти в Україні.....	313
РОЗДІЛ 10. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ.....	
	318
10.1. Соціальні комунікації в парадигмі суспільно-політичних трансформацій та забезпечення інформаційної безпеки України	318

10.2. Видавничий потенціал сучасної України як інструмент політичної боротьби	326
10.3. Масово-комунікаційні зв'язки в умовах транзитного українського суспільства	336
10.4. Окремі аспекти інформаційної безпеки країни	340
РОЗДІЛ 11. ДУХОВНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	344
11.1. Мовна стратегія Української Православної Церкви після отримання Томосу	344
11.2. Поетична класика як джерело духовності та гуманітарної безпеки української нації	354
РОЗДІЛ 12. ПРАВООХОРОННА СИСТЕМА – НОВІ ВИКЛИКИ	362
12.1. Злочини проти основ національної безпеки в Україні та в окремих іноземних державах: порівняльний аналіз	362
РОЗДІЛ 13. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ НА НАЛЕЖНОМУ РІВНІ – ГАРАНТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	380
13.1. Цифрова освіта і наука – запорука національної безпеки України	380
Частина III	
ВИКЛИКИ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ «ІНДУСТРІЯ 4.0» ПЕРЕД ТЕХНІЧНОЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ І ПРОМИСЛОВИКАМИ УКРАЇНИ	
Науковий редактор Кузнецов Ю.М.....	387
РОЗДІЛ 14. ЧЕТВЕРТА ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ «ІНДУСТРІЯ 4.0» І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	389
14.1. Основні проблеми в умовах «Індустрія 4.0»	389
14.2. Основні напрями наукових досліджень в умовах «Індустрія 4.0»	393
РОЗДІЛ 15. ПРОБЛЕМИ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ.....	404
15.1. Танкобудування	404
15.2. Забезпечення надійності зберігання боєприпасів як важливий чинник підвищення обороноздатності країни на сучасному етапі	412
Розділ 16. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОГО І АГРАРНО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	421
16.1. Виробництво біомаси	421
16.2. Інструментальне виробництво як вирішальна складова машинобудівної галузі	426
РОЗДІЛ 17. ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	436
17.1. Сучасні інформаційні технології	436
17.2. Засоби комунікації.....	438
17.3. Захист інформації.....	440
РОЗДІЛ 18. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	448
18.1. Потенціал енергетики України.....	448
18.2. Проблема впровадження відновлюваних джерел енергії в Україні	450
18.3. Приклади успішних проектів компаній в сфері сонячної енергетики в Україні	454
18.4. Шляхи підвищення енергетичної безпеки України	457
Відомості про авторів	460

Монографія

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У ВИКЛИКАХ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Керівник авторського колективу:
Станіслав Ісакович Табачніков

Автор-упорядник:
Шпак Віктор Іванович

Наукові редактори:
В. В. Стецюк, Р. Г. Процюк, Ю.М. Кузнецов
Підготовка видання до друку: Л. Ребрик
Коректор: Т. Товалович

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 37.92.
Наклад 300 прим. Зам. № 01.11-19

Видавець
ДП «Експрес-об'ява»
вул. Гоголівська, 22–24, Київ-54, 01054.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4770 від 23.09.2014 р.

Література

1. Бондар Ю.В. «Хто керує минулим, той керує майбутнім...» / Ю. В. Бондар // Наукові праці МАУП. – 2016. – Вип. 51 (4 – 2016). – С. 26 – 38.
2. Бондар Ю.В. За «Партію Демосфена!» / Юрій Бондар // Інформаційний простір. Українські реалії: проблеми військової журналістики та освіти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27 грудня 2017 р. [уклад. Ю.В. Бондар, А. О. Руссу]. – Київ, ДП «Експрес-Об'ява», 2018. – С. 26 – 30.
3. Бондар Ю.В. Інформаційна безпека в контексті інноваційних трансформацій: доктринальне бачення / Ю.В. Бондар // Проблеми модернізації України : [зб. наук. пр.] / МАУП. – Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008 – Вип. 4: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Українське суспільство: контури інновацій», 30 березня 2017 р. – С. 96 – 100.
4. Бондар Ю.В. Книга і політика / Юрій Бондар. – Київ : Книжкова палата України, 2011. – 112 с.
5. Бондар Ю.В. Книжкові видання як механізм конструювання смислів у процесі суспільно-політичних трансформацій / Юрій Бондар // Освіта регіону. – 2015. – № 2. – С. 85 – 90.
6. Бондар Ю. Видавнича справа і трансформація смислів / Юрій Бондар // Наукові записки Інституту журналістики. – 2015. – Т. 58. – С. 76 – 86.
7. Бондар Ю. Генеза і проблеми правового забезпечення інформаційних прав та свобод в сучасній Україні / Юрій Бондар // Наукові праці МАУП. – 2011. – № 4. – С. 54 – 58.
8. Бондар Ю. Перша інформаційна. Правидавництво: зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу : монографія / Ю. В. Бондар. – Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. – 560.
9. Где живут тролли. Как работают интернет-провокаторы в Санкт-Петербурге и кто ими управляет // Новая газета. – 2013. – 13 сент.
10. Інформаційний простір. Українські реалії: проблеми військової журналістики та освіти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27 грудня 2017 р. [уклад. Ю. В. Бондар, А. О. Руссу]. – Київ, ДП «Експрес-Об'ява», 2018. – 284 с.
11. Інформаційний простір: українські реалії: випробування війною: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 8 листопада 2014 р. – Київ: УВПК «Експрес-Об'ява», 2014. – 128 с.
12. Інформаційний простір: українські реалії: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 8 грудня 2011 р. – Київ : «ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 144 с.
13. Московський слід колорадського Жука, або Хто готує «Майдан-3» [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2016. – 21 січ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1948496-moskovskij-slid-koloradskogo-zuka-abo-hto-i-ak-gotue-majdan3.html>
14. Почепцов Георгій. Операторы смыслов и конструкторы смыслов [Электронный ресурс] / Георгий Почепцов. – Режим доступа: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/32630>.
15. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц / [пер. з англ. Андрія Іщенко]. – Київ: Вид. Дім «К-М Академія», 2003. – 252 с.
16. Указ Президента України № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
17. Холод О. Маніпуляція суспільством: мутація й інмутація як концепції соціально-комунікаційних технологій / Холод О. М. // Освіта регіону – № 2. – 2010. – С. 108–111.
18. Шпак В.І. Розвиток видавничої справи України (1990–2010 рр.): монографія / В. І. Шпак. – Київ : ВПК «Експрес-Поліграф», 2011. – 232 с.

10.2. Видавничий потенціал сучасної України як інструмент політичної боротьби

Однією з найсуттєвіших рис, яка характеризує ступінь демократії в країні, є рівень комунікації між політичною системою і суспільством. Практика держав, які дотримуються демократичного шляху розвитку, показує, що найоптимальнішим посередником у цій взаємодії є незалежні засоби масової комунікації.

Політико-громадянська функція мас-медіа є фундаментальною. Вона пов'язана з інформуванням громадян про події, явища, ситуації та проблеми в суспільстві та світі, тлумаченням та оцінкою політико-культурної ситуації, критикою або схваленням дій тих чи інших

політичних акторів, зі сприянням взаєморозумінню між соціальними групами й інститутами, які мають різні точки зору, з контролем способу виконання й використання влади, спонуканням суспільства до навчання, здійснення виборів, до ангажування в публічні справи, а не пасивного спостереження за подіями тощо [1, с. 23–24].

Реалізація цієї функції здійснюється за допомогою видавничої продукції, радіо, телебачення, інтернет-технологій. Незважаючи на песимістичні передбачення скептиків, друкована продукція (газети, журнали, альманахи, брошури та книги), і нині є суттєвим чинником у політичній боротьбі в Україні. Так, за даними всеукраїнського опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України, серед виборців, які вже визначились, за кого голосуватимуть під час президентської кампанії, 30,2 % зазначили, що на їхнє рішення найбільшою мірою вплинули випуски телевізійних новин; вплив на своє рішення публікацій у газетах визнали 19,3 % опитаних; вплив рекламних роликів на телебаченні – 15,9 %; вплив інформації, розміщеної в Інтернеті – 6,7 % опитаних [2, с. 110].

Довіра до ЗМІ в Україні залишається досить високою, що є, в першу чергу, відлунням радянських часів, коли на будь-який критичний виступ у пресі була миттєва реакція влади. Ще й до сьогодні більшість людей вважає, що завдяки критичним виступам у ЗМІ можливо змінити ситуацію. Спекулюючи на цьому, політична інформація, не завжди коректна, а, іноді просто брудна, поступово витіснила всі інші види інформації і опинилась на першому місці за рейтингами. Підтвердився психологічний постулат – все заборонене є більш привабливим і бажаним. Тож ця «смажена» інформація стала тим, що більше хотіли почути і побачити люди у ЗМІ. Виходячи з цього, ЗМІ все більше подають політичних «цікавинок», що підігривають інтерес у населення до політики і спонукають політичних лідерів використовувати ці можливості. Безумовно, цінність такої політичної комунікації є сумнівною.

Ураховуючи, що вибори – це своєрідний апофеоз всієї політичної боротьби, навіть цей маленький приклад свідчить, що преса, журнальна та книжкова продукція, впливаючи на свідомість людей, відіграють важливу роль в політиці. Цей консерватизм, що полягає у значній довірі друкованому слову, є природним, оскільки для багатьох поколінь українців саме книги і газети були, а для чисельної групи співгромадян і залишаються, основними інформаційними джерелами, через які вони дізнаються про різні сторони громадського життя. Преса привчила пересічних громадян розглядати себе частиною ширшого світу і реагувати на події, що відбуваються в нім. Саме ЗМІ інтерпретують найважливіші явища і події, що відбуваються в країні та за її межами й передають інформацію населенню. Від них багато в чому залежить формування політичної культури, економічного мислення як підґрунтя функціонування політичної системи. ЗМІ також є джерелом політичної інформації, і посередником, і каналом прямого інформаційного контакту з представниками влади. Крім того, вони, акумулюють досвід і волю громади, відображають і формують громадську думку, впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей, тим самим стаючи важливою складовою управління соціальними процесами демократичної держави.

Свою роль у суспільстві засоби масової інформації здійснюють шляхом винесення на свої сторінки проблемних питань, їх обговорення, підтримки чи осуду різних суджень, поглядів, ідей, пропозицій політичних програм, як окремих осіб, так і політичних партій, владних структур, громадських об'єднань тощо. Завдячуючи журналістським розслідуванням,

виконанню функцій критичного аналізу і контролю, мас-медіа впливають на можновладців та політиків, змушуючи їх не тільки прислухатися до того, що про їхні дії та них самих пише преса, а й реагувати на критику.

Якісним виконанням своїх функцій ЗМІ сприяють зміцненню демократичної держави і її політичних інститутів. В свою чергу, політики зацікавлені в розвитку ЗМІ, оскільки потребують їх як засобів розповсюдження своїх ідей, концепцій, поглядів.

ЗМІ у розвинутих країнах світу у наші дні мають величезні можливості для впливу як на суспільну думку, так і на державні інституції. Наведемо лише один приклад. 2003 р., перебуваючи у складі делегації керівників українських мас-медіа в Канаді, ми відвідали редакцію однієї з найпопулярніших щоденних газет «The Globe and Mail» (м. Торонто) і стали свідками формування чергового номеру видання, зокрема обговорення на засіданні редакційної ради основних тем публікацій. І не передати нашого здивування, коли наступного дня традиційна 50-хвилинна «розминка» у канадському парламенті, розпочалася з обговорення матеріалів газети. Віце-прем'єр пан Грей у присутності журналістів електронних і друкованих ЗМІ був змушений дати вичерпні відповіді опозиції щодо порушених проблем.

То ж недарма в сучасній політології ЗМІ характеризують такими звучними титулами, як «очі і вуха суспільства», «великий арбітр», «четверта гілка влади» (разом із законодавчою, виконавчою і судовою), «вартовий пес суспільних інтересів». Віра у всемогутність мас-медіа настільки велика, що нерідко серед політиків побутує думка, що той, хто контролює ЗМІ, контролює усю країну.

Ці можливості ЗМІ на тлі усе більш зростаючого їх проникнення у політичну сферу, перетворення на один із найважливіших інструментів реалізації політичного процесу, не можуть не викликати до себе інтересу з боку усіх гравців політичного ринку. Залежно від того, у чиїх руках вони перебувають, їх можна використовувати як для об'єктивного та оперативного інформування людей про реальні події у світі, їхньої освіти і виховання, так і для маніпулювання в інтересах тих чи тих груп людей.

Ідеальними умовами у політичній сфері можна вважати ситуацію, коли політики розуміють, що вони є частиною громадянського суспільства і відображають думку своїх виборців, а ЗМІ – те ж як частина того ж громадянського суспільства, яка відображає думку своїх читачів. Іншими словами, ЗМІ висвітлюють те, що роблять політики, а політики у виданнях читають те, що думає народ. Таким чином, медіа виступають індикатором взаємодії політиків та суспільства. Для виконання саме такої функції у суспільстві потрібні абсолютно незалежні як з економічної, так і з політичної точки зору засоби масової інформації.

Ейфорія побудови подібних взаємин в Україні минула вже у середині 90-х років минулого століття, коли фактично відбулося структурування медіа, і сьогодні ми маємо медіа-холдингову кланово-партійно-олігархічну монополію на формування інформаційного простору в державі. Здебільшого ці об'єднання політично заангажовані і часто-густо не ставлять за мету отримати прибуток, що є властивим для ринкової економіки, а навпаки, вкладають кошти навіть у збиткові ЗМІ з єдиною метою – отримати від цього політичні дивіденди. Решта видань – економічно безсилі і вимушені ставати ласою здобиччю для великого бізнесу чи політиків або жебраками у державних інституцій.

Наочно і найбільш яскраво всі проблеми ЗМІ як політичного комунікатора проявляються під час виборів. Саме тоді можна побачити рівень залежності того чи того ЗМІ від певної політичної сили, бізнесової структури, реально визначити їхній вплив на політичні процеси.

Передвиборну боротьбу прийнято вважати лакмусовим папірцем рівня свободи слова, демократичності суспільства.

Необхідною умовою становлення демократичної правової держави є багатопартійність. Вона дає можливість повніше враховувати інтереси всіх громадян у державній політиці і сприяє стабільному й динамічному розвитку суспільства. Згідно з інформацією Міністерства юстиції України, на 2018 р. в Україні офіційно зареєстровано 353 політичні партії. У парламентських виборах в Україні 2014 року брали участь 29 політичних партій, 6 з яких стали парламентськими [3].

Становлення багатопартійності відбулося у 1990–1995 рр., коли розмежування відбувалося переважно за ідеологічним критерієм, на другому етапі (1996–1999 рр.) – на підставі ставлення до політичного режиму, з 2000 р. визначальними стали соціокультурні чинники [4].

Часи розбудови багатопартійності збігаються і з початком розвитку свободи слова в Україні. Деякі дослідники називають його періодом «рожевої» демократії Л. Кравчука. Українські видавництва, ЗМІ позбавляються комуністичної ідеології і отримують можливість писати про те, що хочуть і видавати, що хочуть, забороняється цензура у будь-яких проявах. Активізуються процеси щодо прийняття законів, що захищають інтереси галузі. Починає формуватися інформаційний ринок.

Отримавши довгоочікувану свободу слова, українські видавці дещо розгубилися. Суспільство, послаблене масовими політичними репресіями, розколоте за територіальною ознакою і духовно не готове до незалежності, не змогло провести заміну політичних еліт. Високопосадові комуністичні діячі продовжували правити не тільки на печерських пагорбах, а і в більшості регіонів країни. У 1991 р. п'ять кандидатів від нових політичних партій отримали разом лише 32,24 % голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. Українське суспільство було неготове сприймати свободу як таку. Частково це можна пояснити його загальною консервативністю й тим, що українцям, з одного боку, притаманні відстороненість від політики й індивідуалізм, а з другого – конформізм та «слухняність» [5, с. 154].

На цей же період припадає і техніко-технологічна революція в галузі. У редакціях виникли проблеми з необхідністю опікуватися поліграфічною та матеріально-технічною базою, дистрибуцією тощо. Крім того, Україна вступила в період економічної кризи, яка призвела до шаленої інфляції. Як наслідок, ЗМІ, позбавившись номенклатурної, потрапляють у нову залежність: державну – від держави, а комерційні – відповідно, від власників, які надали інвестиції в обмін на підтримку їх фінансово-політичних інтересів. У цій ситуації низка провідних газет («Голос України», «Молодь України», «Робітничка газета», «Радянська Україна», «Сільські вісті», «Спортивна газета» тощо) волали до держави про допомогу. У постанові уряду від 03 березня 1994 р. вперше було опубліковано список дотаційних видань. Отже, наявні складнощі держава використала у власних інтересах, міцно пов'язуючи підтримку видавців-газетярів з можливістю контролювати і спрямовувати їхню діяльність. Газети та журнали у своїй більшості були лояльні до держави, і вона, на свою чергу, навіть на критичні виступи реагувала досить спокійно. Книговидавнича справа була зайнята насиченням дефіцитного ринку і практично не брала участі у політичних процесах. Проте активно використовувалася видавнича продукція у вигляді інформаційних плакатів і листівок.

Поступові негативні зміни почали відбуватися з обранням 1994 р. Президентом України Л. Кучми. Саме за період його президентства не тільки видавці, але й суспільство відчували наявність цензури, а згодом – тотальний контроль над ЗМІ. Наприкінці 1994 р.

під прикриттям регуляторних інституцій створюються контролюючі органи державної влади, покликані відстежувати діяльність ЗМІ. Так було створено Міністерство у справах преси й інформації України, до обов'язків якого входило здійснення державної реєстрації друкованих ЗМІ, провадження обліку видавництва і видавничих організацій, поліграфічних підприємств й книгорозповсюдження, забезпечення інформаційної безпеки в пресі, охорона від розголошення відомостей, поширення яких може зашкодити державі, розгляд спірних питань, пов'язаних із наданням і використанням інформації, здійснення контролю за змістом реклами, розгляд призначених для переміщення за кордон матеріалів, що можуть містити в собі державну таємницю, тощо. Але на практиці – це був один із органів впливу на видавців.

Створивши вертикаль прес-служб усіх органів виконавчої влади, держава почала дозувати і просівати інформацію, зменшуючи можливості доступу до неї.

1997 р. був ухвалений Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів». Влада розділила журналістське середовище, фактично підкупивши медійників, що працювали в державних і комунальних ЗМІ. Опозиційна думка практично зникла зі шпальт газет і журналів. Вони підпали під пряму залежність від власників ЗМІ, а точніше – від їх політичних поглядів, інтересів і можливостей. Найпотужніші медіа-холдинги проводили пропрезидентську політику. Тому фактично у кожному ЗМІ були дозволені теми для критики і ті, яких не можна торкатися. Це неписане правило порушувалося хіба що в періоди загострення політичної боротьби між президентом і парламентом, між президентом і опозицією, під час парламентських і президентських виборів. Проблеми або непорозуміння між власником ЗМІ і відповідними владними інституціями майже автоматично позначалися на тому чи іншому виданні. За непокору ЗМІ платилися закриттям, численними перевітками різних контролюючих органів, блокуванням рахунків у банках, відмовою типографій друкувати накладі і навіть вилученням готових накладів [6, с. 120].

Про специфіку тиску влади на опозиційні ЗМІ відверто сказала головний редактор газети «День» Лариса Івшина у матеріалі, надрукованому в газеті «Вечірній Київ», 14 грудня 1999 р.: «За три роки, що я очолюю газету, мені жодного разу не телефонували з владних інстанцій з вимогою надрукувати чи не друкувати той чи інший матеріал, змінити позицію, не вказували, кого газета повинна підтримувати, а кого критикувати. Зараз влада має інші засоби тиску чи впливу на опозиційну пресу – на законних підставах в редакцію може з'явитися податковий чи пожежний інспектор і добряче попсувати нерви».

У політичну боротьбу була втягнута судова гілка влади. У практику ввійшли судові позови чиновників до видань про захист честі і гідності з безглуздо величезними сумами відшкодування моральних збитків. Приміром, 1995 р. газета «Вечірній Київ» водночас була відповідачем одразу у 9 судових процесах за такими позовами і жодного з них не виграла [153, с. 242]. Ще один приклад – газета «Всеукраинские Ведомости» перестала виходити, задовольнивши безглуздий позов про захист честі та гідності з величезною сумою виплати за моральну шкоду – 3,5 млн гривень. В останньому числі газети колектив редакції писав: «Нас затиснули з усіх боків: рахунок заблоковано, ми не маємо змоги платити за папір, поліграфію, доставку. Стала реальною загроза для безпеки й навіть життя працівників редакції (напередодні, 22 березня 1998 р., невідомі особи закидали приміщення редакції пляшками з запалювальною сумішшю – курсив автора). Єдине, що нам залишається в цьому становищі – це призупинити випуск газети» [7].

Загалом, за даними Спілки журналістів України і Комітету ВР України з питань свободи слова та інформації, лише у 1999 р. проти ЗМІ було подано 2 258 судових позовів, у яких містилися вимоги сплатити позивачам понад 90 млрд грн, що майже втричі перевищувало Державний бюджет України.

Відомі й резонансні приклади порушень законності щодо ЗМІ: припинення випуску «Сільських вістей», закриття газети «Політика», арешт та вилучення накладів газет «Свобода», «Товариш», «Український буржуазний націоналіст», свавілля податківців щодо газети «Вечерние вести», тимчасове припинення випуску «Правды Украины». Газета «Політика» стала постійним учасником судових процесів.

«...В Україні за участю органів виконавчої влади, а також Генеральної прокуратури України і деяких судів поширюється практика переслідування опозиційних та інших критично налаштованих щодо органів виконавчої влади засобів масової інформації, їхніх керівників... Різними способами фактично здійснюється політична цензура», – вказувалося у Постанові ВР України «Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні» від 16 лютого 1999 р. під час «Дня Уряду» з питань інформаційної сфери у ВР [8].

Саме на період середини 1990-х рр. припадає збільшення випадків залякування, побиття і, навіть, вбивств небажаних журналістів. (За даними Спілки журналістів України, із серпня 1991-го в Україні пішли з життя 38 журналістів, чия смерть пов'язують із професійною діяльністю).

Суспільно-політичні групи, об'єднані фінансово-промисловими інтересами на чолі яких стоять переважно представники регіональних еліт, для зручності лобювання своїх інтересів, почали оформлюватися у політичні організації. Майже кожна така група заснувала або купила мас-медіа, які б відстоювали її позиції. Кількість власних мас-медіа стала своєрідним аргументом у боротьбі за прихильність очільників держави. ЗМІ, що знаходилися під впливом цих структур, вимушено вихваляли або принаймні не займали власника, або спонсора і щосили критикували опонентів, таким чином перетворюючись на заручників та засіб боротьби між кланами. Замовлені статті, «війна компроматів», взаємні звинувачення стали повсякденністю. Розведені по різні сторони барикад, журналісти змушені були або приймати такі правила гри або йти з політичної журналістики в інші галузі, щоб зберегти обличчя.

Будь-яке перегрупування на українській політичній арені, мов у дзеркалі, обов'язково позначається і на ЗМІ. ЗМІ реально перетворюються на інструмент політичної боротьби, маніпуляційних технологій влади, політичних партій, фінансово-промислових груп. Навіть на формально незалежні газети чітко прослідковувався вплив окремих політиків та партій («День» – оточення Є. Марчука, «Сільські вісті» – команда О. Мороза, «Час-Тайм» – націонал-демократи на чолі з В. Черноволом та інші). Обслуговуючи вузькогрупові і навіть персональні інтереси, орієнтуючись на підтримку окремих політиків, замість того щоб бути «четвертою владою», виражати інтереси громадянського суспільства у його взаємодії з державою, загальнонаціональна преса втрачає свій авторитет. Люди віддають перевагу місцевій пресі та перевіреним ще у радянські часи передачам «Радіо Свобода», Бі-Бі-Сі та «Голосу Америки».

Часто-густо під час конфліктів між гілками влади, ЗМІ не тільки не виконували ролі стабілізуючого фактору в українському суспільстві, а навпаки сприяли загостренню проти-

стояння. Мільйонними накладами поширювався «чорний піар», нерідко з'являлися псевдовидання, як-то сталося з газетою Верховної Ради України «Голос України», коли 29 листопада 1999 р. під її назвою величезним накладом було надруковано, так званий, спеціальний безкоштовний випуск з фальшивим провокативним зверненням Верховної Ради України до громадян України.

У цілому, після парламентських виборів 1998 р. та президентських 1999 р. контроль виконавчої влади над ЗМІ зробився ще жорсткішим. Адміністрація Президента повністю взяла під свій контроль всі інформаційні потоки в Україні, з'явилися «темники» – неофіційні закриті директиви керівництву ЗМІ, які містили детальні інструкції щодо того, як треба висвітлювати в новинах політичні події в Україні, у якій тональності подавати ту чи іншу інформацію.

Уже в цей період до політичної боротьби долучається книговидавнича справа. Друкуються масові наклади видань із запрограмованим політичним підґрунтям як позитивного, так і критичного характеру (творіння Д. Чобота, О. Шеховцова, К. Бондаренка, В. Чемериса, В. Скачка та інших). Окремі лідери партій вдаються до книжкової продукції для пропаганди своїх ідей. Видаються брошури з програмами партій чи блоків.

В практику роботи ЗМІ входить система «заохочення» чи то видань чи безпосередньо журналістів за створення на сторінках газет позитивного іміджу політикуму, бізнесу, спортивним командам та їх очільникам тощо. Що взагалі суперечить основним принципам фаху. Показовим є приклад газетярів із Німеччини. У травні 2007 р. у Києві, на пошанування пам'яті загиблих під час війни футболістів київського «Динамо» (трагічний «матч смерті»), було проведено товариську гру між українськими та німецькими медіапрацівниками, яких представляла газета «Der Spiegel». Враховуючи значущість події, бундесвер ФРН виділив літак для перевезення німецьких журналістів. Але газетярі прилетіли рейсовим літаком за власний кошт. Як пояснив керівник делегації пан Міхаель Зонтхаймер: «Наша журналістська етика не дозволяє робити будь-які кроки, які згодом можна було б трактувати як залежність від кого-небудь». От би і нам так.

Парламентські вибори 2002-го р. вперше в Україні засвідчили можливість перемоги не комуністичної, не лівої ідеї, а демократичної сили. Новий політикум потребував своїх інформаційних каналів, що зумовило трансформацію та навіть розвиток ринку медіа в Україні. Державні ЗМІ все більше втрачали довіру читачів, а значить і своє традиційне надзначення для влади. Їх замінили найбільш рейтингові бізнес-медіапроекти, що також були повністю підконтрольні владі, але мали значно більшу читацьку аудиторію, відтак і мали значно привабливіші можливості у політичній боротьбі. Позитивна тональність їх публікацій стосовно владних інституцій і негатив, щодо швидко прогресуючих опонентів, залишилися незмінними. Разом з тим, 2002 р. журналісти насмілилися відкрито заявити про тиск на ЗМІ і фактичне знищення свободи слова в Україні. Розпочався рух за право на професію, незалежність медіа.

Напередодні виборів 2004 р. маніпулятивні технології вже впроваджувалися централізовано, через систему тих самих «темників», але не тільки, як це було у 2002 р., у ЗМІ, які контролювалися одною партією, а й у всі електронні та пресові видання, всіх форм власності, які були під владним режимом.

Відкрита політична реклама впродовж серпня-вересня в загальнонаціональних та особливо регіональних медіа була відсутня. Натомість під різними інформаційними при-

водами рекламувався провладний кандидат. Особливі методи, за даними моніторингу, що проводився ГО «Фонд «Європа XXI», використовувалися в регіональних ЗМІ. У тиражних виданнях та на телеканалах непоодинокими були випадки, коли редакція від певних осіб отримувала «оптом» готівку в розмірі сплати за політичну рекламу від інших кандидатів з умовою, що така реклама не з'явиться. 2004 р. став піком «епохи контролю» та «єдності дезінформаційної політики» [9, с. 11].

Однак ситуація була суттєво відмінною від попередніх виборчих перегонів. Ціла низка незалежних видань, зокрема, така популярна газета як «Дзеркало тижня», завоювали повагу читачів за незаангажованість, серйозну аналітику матеріалів, відвертість суджень і неупередженість, й стали центрами довіри. Міста та села вкрилися політичними плакатами, листівками, зміст яких, часто-густо, був не тільки далекий від елементарних принципів моральності, але й просто порушував конституційні норми.

Бурхливі події осені 2004 р. розділили ЗМІ, як і усе суспільство. Асоціація видавців періодичної преси констатувала, що під час виборчої кампанії мали місце факти відступу від професійних стандартів збалансованості й неупередженості у висвітленні політичних подій в Україні: «Окремі видання стали на шлях розпалювання радикальних настроїв електорату, що межують з різкою політичною нетерпимістю. Такі публікації кидають тінь на всю вітчизняну пресу й підривають довіру основної маси читачів» [9, с. 32–33].

Проаналізувавши роль українських ЗМІ у виборчих кампаніях

2004–2006 рр., можна зробити висновок, що вони більшою мірою були втягнені у їх перебіг, ніж у забезпечення. Це не дало змогу виконати своєї головної функції щодо якісного, плюралістичного та незаангажованого повідомлення суспільства, забезпечити виборців інформацією, необхідною для того, щоб свідомий вибір став можливим. Часто значення ЗМІ полягало у ролі потужного технологічного складника агітаційно-рекламних кампаній, тих або тих політичних сил, і не як самостійного гравця політичного поля.

Згідно з опитуванням Центру політичних досліджень учасників акції протесту в Києві, мотивація участі у них характеризувалася таким чином: фальсифікація результатів виборів – 41.18 %; неприйняття існуючих реалій життя в Україні – 32.09 %; прагнення побудувати демократичне суспільство в Україні європейського зразка – 20.86 %. Найбільш активними прихильниками реформ виступили підприємці (66.67 %) та працівники приватних фірм (47.83 %). 60 % із яких мали найвищий дохід – понад 1000 грн на місяць [10, с. 68]. Це свідчить, що у політику втрутився середній клас, зацікавлений у політичній стабільності, який дуже цінує свободу і права людини, схильний до компромісів та примирення політичних полюсів, який має помірні політичні вимоги, досить високу компетентність й активність під час прийняття електоральних та політичних рішень. Середній клас відіграє значну політичну, стабілізуючу роль у державі. Саме до цієї групи належить мале та середнє підприємництво, складовою якого є і видавничий бізнес.

Цікаво, що переважною більшістю протестувальників були ті, у кого в бібліотеці нараховується від 100 до 500 книжок – 31.18 %, значну групу склали учасники, в бібліотеках яких є понад 500 книжок – 22.04 %. Тобто частка тих, у кого в домашній бібліотеці налічується понад 100 книжок – 53.22 % [10, с. 67]. Ці дані свідчать не лише про формально високий освітній рівень учасників акції, але і про те, що таким людям властива усвідомлена, самостійна поведінка, яка є продуктом навчання та самостійної роботи над підвищенням власного освітнього рівня.

Під час виборів преса змінювалася буквально на очах. Учасники проведеного у середні грудня круглого столу, присвяченого ролі ЗМІ у проведенні виборів (Київ), заявили, що українські журналісти завжди мають бути критично налаштовані до влади. Головний редактор тижневика «Дзеркало тижня» В. Мостовий у своєму виступі сказав, що медіа «повинні бути шпигуном народу у владі». На його думку, журналісти мають бути критично налаштовані щодо дій влади: «Хто б не прийшов до влади, я знаю, ми все одно будемо в опозиції». Подібно висловився і президент Академії української преси В. Іванов: «Якщо не давати по руках і не бити по голові владу, то це все залишиться, як і раніше, зміниться тільки ім'я президента» [9, с. 32].

Гасла Майдану відродити свободу слова, захистити журналістів, розкрити усі резонансні справи, розгребти всі «завали», які накопичилися за часи попередньої влади були радо підтримані видавничою спільнотою – розпочався новий етап її розвитку. Новообраний Президент пообіцяв, що він та його уряд забезпечать прозорість, чесність і конкурентоспроможність інформаційного простору України.

Багато журналістів та дослідників відзначають, що саме в період із кінця 2004 р. розпочинається справжня свобода преси, а з нею і розвиток демократії в Україні. Помаранчева революція, що прокотилася майданами українських міст та душ, стала початком кінця технології «темників». Власники, редактори, журналісти вперше за останні роки відчули себе вільними. Вони припинили виконувати незаконні й аморальні вказівки державних і партійних органів. Поготів ці «коментарі» вже ніхто не розсилав. Найголовніше, чому хотілося вірити, що більше ці вказівки ніхто не виконуватиме.

Після десятиліть недовіри громадяни почали поступово змінювати своє ставлення до українських видавців, насамперед до ЗМІ, повірили, що на сторінках видань може бути достовірна інформація. Змінилося і саме суспільство, яке дихнуло ковток свободи.

Але вкотре відчуття ейфорії тривало недовго. Держава, знищивши централізовану цензуру, далі не пішла. Пустопорожніми обіцянками залишилося роздержавлення преси, законодавче закріплення незалежності журналістів, редакційних колективів від власників, прозорості медіа-власності, створення умов економічної незалежності видавництв тощо. У цій ситуації, дехто повернувся до старих традицій, підспівуючи вже новій владі та новим політичним силам, хтось взагалі зник, не витримавши конкуренції.

Отже, залишилася цензура власника, що в той чи інший спосіб контролює редакційну політику, реалізуючи певні кланові олігархічні інтереси. Але державі і це не дуже подобалося, оскільки далеко не всі медіа-магнати були прихильниками нової влади. У справу пішов перевірений метод – заохочення і підтримка державних та комунальних ЗМІ.

Конфлікти на шпальтах видань між владою й опозицією, всередині них, між фінансово-промисловими групами нерідко сприймаються українцями як свобода слова. За даними правозахисної організації «Freedom House», Україна посідає у світовому рейтингу свободи слова 115 місце зі 195 можливих, ще й з негативною тенденцією: з 92-го у 2007 р. до 115 місця – 2009 р. [11].

Вплив ЗМІ на політичну боротьбу 2009–2010 рр. мало чим різнився від попередніх. Так само бруд, поділ на своїх та чужих, залежність від власника й відсутність власної позиції, практично немає впливу і контролю над мас-медіа з боку громадськості. Знову бал правлять гроші. Серед відмінностей: політична конфронтація відбувалася не лише за лінією «влада – опозиція», вона проходила й між центрами влади – президентом та прем'єром; ще

більша зневіра громадян у майбутнє; широке використання Інтернету. Преса залишається затребуваною у маленьких містечках і особливо селах, адже тут частка користувачів Всесвітньої мережі, за даними дослідження, проведеного у лютому 2009 року компанією Gemius Ukraine, складає лише 6 % від усієї аудиторії українського Інтернету [12].

Нова-стара влада не поспішає розв'язувати наявні проблеми у видавничій галузі. Проте бажання домінувати в інформаційному просторі не зникло. Неприємними випадками є тиск на письменників, вилучення накладів книжок. Як то сталося з книгою відомої української письменниці М. Матіос «Вирвані сторінки з автобіографії», яка, до речі, визнана «Книгою року – 2010». Формується враження, що влада не проти повернутися до звичних прийомів кінця 1990-х років. Знову з'явилися позови до газет («Kyiv Post», інтернет-видання «Оглядач» тощо) від «сильних цього світу» на захист честі і гідності в суді.

За даними соціологічного дослідження, проведеного компанією Research & Branding Group у 24-х областях України та в АР Крим у грудні 2010 р., більшість українців (51 %) переконані, що в Україні існує загроза свободі слова. На об'єктивність подачі інформації у ЗМІ, на їхню думку, впливають політичні погляди власника – 53.6 %, цензура з боку влади – 38 % і самоцензура журналіста – 10.6 %. 56 % українців загалом довіряють ЗМІ й не довіряють – 38.5 %. 37 % опитуваних отримують інформацію з місцевих ЗМІ. З твердженням, що інформаційне поле України є реальним відображенням ситуації в країні, погодилися 48,6 % респондентів, а не погодилося – 20,3 % [13]. Отже, влада змінюються, а проблеми залишаються. З'ясовується, що ліквідація монополії держави, введення приватної власності на мас-медіа, скасування політичної цензури – процеси, безумовно, необхідні для демократичної держави, але вони не є достатніми, щоб можна було говорити про незалежність ЗМІ.

Згідно з Віндхукською декларацією (прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1991 р. та Міжнародною федерацією журналістів у Монреалі – 1992 р.), «під незалежною пресою ми розуміємо пресу, незалежну від урядового, політичного або економічного контролю, а також від контролю матеріалів та інфраструктури, необхідної для виробництва та розповсюдження газет, журналів та періодичних видань... Під плюралістичною пресою ми розуміємо кінець будь-якої монополії та існування якомога більшої кількості газет, журналів та періодичних видань, що відображають якомога ширший діапазон поглядів у суспільстві». Крім того, у декларації зазначається, що згідно зі ст. 19 Загальної декларації прав людини, «започаткування, підтримка та зміцнення незалежної, плюралістичної та вільної преси є суттєвими для розвитку і сприяння демократії й економічного розвитку в країні» [14, с. 14].

За даними попереднього аналізу, можна констатувати, що незалежними, а отже, здатними бути самостійними гравцям у політичній боротьбі та виконати основне своє призначення, ЗМІ можуть лише за двох обставин: перша – наявність правових і соціальних механізмів, які виключають можливості маніпулювання ЗМІ; друга – створення громадських медіа, власником яких буде все суспільство, яке забезпечить всі матеріальні потреби видавництва коштами громадського фінансування, дозволить журналістам працювати в інтересах суспільства загалом.

Тільки за таких обставин ЗМІ можуть стати повноцінною ланкою політичної системи. А поява громадських ЗМІ змусить перелаштовуватися і решту медіа, призведе до послаблення залежності журналістів від власників, слугуватиме демократизації преси.

Література

1. Мельник Г. Mass media: психологические процессы и эффекты / Г. Мельник. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. – 159 с.
2. Никифоренко Н. Роль ЗМІ в політичній комунікації під час президентської кампанії 2009 р. в Україні / Н. Никифоренко // Грані. – 2010. – № 4. – С. 106–111.
3. Реєстр політичних партій // Єдиний реєстр громадських формувань: [сайт] / Мінюст України. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/499> (11.11.10). – Назва з екрана.
4. Приступенко Т. Деякі аспекти економічного функціонування засобів масової інформації України на сучасному етапі // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2002. – С. 422–432.
5. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1997 роки) : навч. посіб. / В. Владимиров. – Луганськ: Вид-во Східноукр. держ. ун-ту, 1998. – 210 с.
6. Костилова С. Друковані засоби масової комунікації України (1986 – 2000): історія становлення, тенденції розвитку / С. Костилова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 304 с.
7. Захаров Є. Свобода слова по-українськи: Хоч якась є... [Електронний ресурс] // Права людини в Україні : [сайт] / Харківська правозахисна група. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1007460105> (04.12.01). – Назва з екрана.
8. Постанова Верховної Ради України «Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні від 16.02.99 № 430-XIV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. джерело: сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=432-14>.
9. Журналістська революція – 2004. Події, люди, дискусії. / [упоряд.: Н. Лигачова, Л. Ганжа]. – К.: Вістка, 2005. – 284 с.
10. Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти / [упоряд. А. Романюк, Л. Скочилас]. – Львів: ЦПД, 2005. – 152 с.
11. Коваленко Н. «Ціна слова». Ситуація зі свободою слова в Україні погіршилася [Електронний ресурс] // Н. Коваленко, О. Лашенко; Звуки життя : [сайт] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1745846.html> (03.09.09). – Назва з екрана.
12. Дуцик Д. Новини з фронтів медійних війн [Електронний ресурс] // Д. Дуцик : [сайт] / Українська Правда. – Режим доступу: http://www.media.parlament.org.ua/Analitika/action/article_detail/article_id/2591 (03.01.11). – Назва з екрана.
13. Більшість українців побачили загрозу свободі слова [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна : [сайт] / Українська Правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/12/16/5681347> (16.12.10). – Назва з екрана.
14. Новини VS. Виборча кампанія в новинних телепрограмах / [за ред. Н. Костенко, В. Іванова; Інститут соціології НАН України; Інст-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; АУП]. – К.: ЦВП, 2005. – 212 с.

10.3. Масово-комунікаційні зв'язки в умовах транзитного українського суспільства

Науково-філософське осмислення новітньої «пасіонарності» українського народу – тема окремого глибокого дослідження. Проте, навіть перші фахові висновки засвідчують: глобально-модернізаційні зрушення, що охопили на межі тисячоліть ледве не весь світ, не лише справляють глибокий вплив на державно-політичні системи, а й змінюють життя різних народів, прискорюють самоствердження націй. Національний інформаційний простір будь-якої країни – це своєрідний барометр соціуму в контексті цивілізаційних характеристик. Висловлювання німецького філософа Юргена Габермаса про те, що рівень цивілізованості суспільства визначається характеристикою діяльності Засобів масової комунікації (ЗМК) для нас особливо актуальне. Випробування, що випало на долю України останніми роками, загострило питання організаційно-правового перелаштування національного інформаційного простору, який у попередні часи беззастережно був відданий на поталу комерційним та чужинським інтересам. «Перенавантаження» інформаційного простору потребує продуманих й системних кроків, що передбачили б як зміцнення суверенності держави у